

Т. Д. Позивай

(Кіровоград)

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК ЗОЛОТОЇ ОРДИ В УКРАЇНІ

Автор статті робить спробу виділення важливих проблем і напрямків археологічного вивчення золотоординських пам'яток.

Ключові слова: Золота Орда, золотоординські старожитності, кочівники, городища, поховання, археологічні дослідження, пам'ятки.

Актуальним завданням сучасної археологічної науки є вивчення системи заселення того чи іншого регіону на різних етапах історичного розвитку. У цьому плані важливою проблемою вимальовується дослідження золотоординського періоду на території України. До нас дійшло мало писемних джерел середини XIII — першої половини XV століть. Тому особливо важливим є вивчення відомих та виявлення і введення до наукового обігу нових археологічних пам'яток періоду Золотої Орди. Цим процесам сприяє зростаюче зацікавлення сучасними науковцями золотоординським періодом, відкриття нових пам'яток та активізація археологічних розкопок в останні десятиліття, що доповнюють уже наявну базу джерел, накопичених протягом XIX—XX ст.

Дана стаття є спробою систематизації відомих автору на сьогоднішній день відомостей про вивчення пам'яток періоду Золотої Орди в Україні й, відповідно до цього, виокремлення базових, на нашу думку, проблем та визначення перспективних напрямків дослідження золотоординських пам'яток.

Відомості про пам'ятки України XIII — I пол. XV ст. містяться в історичних працях відомих радянських дослідників. Як правило, це узагальнюючі монографії, присвячені широкому колу історичних проблем (Греков 1979; Греков, Якубовський 1998; Добролюбський 1986; Егоров 1985; Федоров-Давыдов 1973). Поряд з ними фігурують і базові роботи з археології

Золотої Орди (Федоров-Давыдов 1966; 1976). Історіографічний аналіз таких праць вартий окремого самостійного дослідження.

Завдяки археологічним розкопкам та теоретичним узагальнюючим працям як радянських, так і сучасних учених досить чітко вимальовується картина дослідження золотоординських старожитностей Лівобережної України. Тут наявні як поселенські, так і поховальні пам'ятки. Певні підсумки можна підвести у вивченні поховальних пам'яток Лівобережжя та на їхній основі виокремити деякі перспективні напрямки розробки золотоординської тематики в Україні.

Багато років поспіль працюють над поповненням археологічної скарбниці лісостепового Лівобережжя О.Б. Супруненко, К.М. Мироненко, В.В. Приймак. Під їхнім керівництвом досліджені численні пам'ятки, серед яких унікальні золотоординські комплекси (Супруненко 2006). В узагальнюючих монографіях ці науковці одними з перших здійснили спробу комплексного аналізу золотоординських старожитностей як прийшлого, так і давньоруського населення Лісостепового Лівобережжя (Супруненко, Приймак, Мироненко 2004).

Значно збагатили джерельну базу польові дослідження курганів новобудовної експедиції Донецького університету (з 1978 р.) (Євглевський 1992). Аналіз результатів археологічних розкопок поклав початок формуванню проблеми виділення з числа досліджених кочівницьких пам'яток саме золотоординських. В основі відбору О.В. Євглевського стояла загальноприйнята класифікація Г.О. Федорова-Давидова (Федоров-Давыдов 1966). Було відзначено, що відсутність єдиної методики відбору та датування пізньокочівницьких старожитностей, виділення локальних варіантів зі своїми специфічними рисами і накопичена

джерельна база вимагають пошуків додаткових критеріїв під час відбору матеріалів.

На основі аналізу прийнятих дослідниками ознак поховального обряду золотоординського часу О.В. Євглевський прийшов до висновку про необхідність іншого підходу до виділення пам'яток Золотої Орди. Наприклад, якщо і визнавалися багатьма дослідниками такі обрядові ознаки, що відносились до IV періоду (за Ф.-Д. — II чверть XIII—XIV ст.), як кам'яні перекриття могил, підбої, решітчасті гробовища, скорченість і меридіональна орієнтація кістяків, то всі вони окремо, за відсутності гарно датованого інвентарю, не можуть претендувати на роль визначального фактору, оскільки всі вказані ознаки зустрічаються і в домонгольський час. Зовсім інша ситуація складається за наявності в поховальному комплексі як мінімум двох з перерахованих ознак з інвентарем, що має гарний хронологічний діапазон.

Якщо широке датування речей дозволяє відносити пам'ятки до будь-якого періоду в межах XI—XIV ст. або до XII—XIV ст., то вузько датовані знахідки мають обмежувати хронологічні рамки комплексу лише «знизу». Відома консервативність пізньокочівницької культури східноєвропейських степів не дає підстав заперечувати можливість існування багатьох типів речей в набагато пізніший час: майже завжди важко завчасно і однозначно визначити, як довго раніше датуючий виріб може зберігатися в ужитку як пережиток. Це також відноситься і до такої категорії знахідок як монети.

Отже, актуальною проблемою вітчизняної археології на сьогоднішній день залишається хронологізація кочівницьких поховань. Для полегшення цього процесу, насамперед, необхідно виділити сукупність обрядово-атрибуційних особливостей пізньокочівницьких поховань, в т. ч. золотоординських на території України, що вказують на конкретний час поховальних комплексів.

Важливий внесок у археологічне вивчення України часів Золотої Орди зробив М.В. Єльніков. У своїй праці науковець навів теоретичне узагальнення поховальних пам'яток осілої та кочової людності Нижнього Подніпров'я, запропонував новий погляд на характер і ступінь впливу прийшлих племен на поховальний обряд місцевого населення, здійснив повну культурно-хронологічну атрибуцію поховальних комплексів зазначеного регіону (Єльніков 2006б).

Як бачимо з викладеного вище, проблема хронологізації поховальних пам'яток залишається відкритою для території Правобережної України, хоча вже існують зрушення в цьому напрямку.

Є очевидним також і те, що досліджені поселенські пам'ятки Лівобережної України у кількісному співвідношенні значно поступаються поховальним.

Сучасні вчені ставлять на порядок денний проблему дослідження побутових пам'яток да-

ного регіону (Єльніков 2006а, с. 46). Описи середньовічних городищ Нижнього Подніпров'я у XVI — першій половині XIX ст. містили дуже суперечливі свідчення щодо характеру цих пам'яток і, в більшості випадків, визначались як такі, що належали «татарам», «франкам» (генуезцям), запорожцям або «кримському хану Мамаю» (Єльніков 2006а, с. 48). Достовірність цих даних неодноразово критикувалася у науковій літературі, окремі поселення залучалися або виключалися з числа золотоординських городищ. Археологічні дослідження поселень часів Золотої Орди на Лівобережжі, що розпочалися наприкінці XIX ст., були незначними, їх результати видані частково. Винятком є стаціонарні розкопки 1953 р. «татарського» міста в урочищі «Великі Кучугури» (власне і визначив його вперше як «місто» автор дослідження — В.Й. Довженок) (Довженок 1961, с. 184), але більшість матеріалів із цієї пам'ятки залишалися неопублікованими.

Крім вищеперерахованих чинників, на з'ясування кількості городищ золотоординського періоду, на думку М.В. Єльнікова, вплинули й різні підходи щодо визначення характеру і типів поселень не лише для Нижнього Дніпра, але й для інших регіонів.

За спостереженнями В.Л. Єгорова, у пониззі Дніпра існувало три золотоординських городища або міста — Кучугурське, Таваньське та «Кінські Води». Перше з них було значним адміністративним центром великої області, можливо, місто Шехр-ал-Джедід. Крім того, дослідник зауважує, що напроти Таваньського, на правому березі Дніпра знаходилося ще одне городище, досліджене в 1914 р. В.І. Гошкевичем, ранні шари якого датуються XIV ст. Інші поселення регіону, на яких зафіксовані вали, виключені з числа золотоординських (Єльніков 2006а, с. 50). Г.О. Федоров-Давидов фіксував на Нижньому Дніпрі одне або два міста чи городища — Запорізьке (Кучугурське) та «Кінські Води» (іноді замість останнього — Таваньське) (Федоров-Давидов 1973).

За А.О. Козловським, яким засвідчено відсутність городищ у регіоні в IX—XIV ст., умовно поселення часів Золотої Орди поділяються на два типи: поселення із зафіксованими залишками цегляних і кам'яних будівель (Кучугурське) та поселення з напівземлянками та легкими наземними житлами (не досліджувались) (Козловський 1992).

Отже, у своїх роботах дослідники до числа золотоординських городищ (або міст) одноставно відносять поселення без укріплень в урочищі «Великі Кучугури», де на площі понад 10 га відкрито мечеть з мінаретом, баню, багатокімнатний будинок та інші споруди (Довженок 1961).

М.В. Єльніков вважає за доцільне виключити Таваньське городище із числа золотоординських. Дослідник фіксує, що на Нижньому Дніпрі наявні сім поселень із залишками споруд, будівельна традиція яких характерна для пам'яток золотоординського періоду.

Поряд з накопиченням матеріалів вимальовується досить гостра проблема ідентифікації міст та їх виділення з числа відомих городищ. Необхідність розробки подальшого методологічного трактування «міста» і «городища» є очевидною.

На нашу думку, городищем слід вважати поселення, укріплене земляними валами або стінами та захищене ровами. Городища виконували, насамперед, захисну функцію. Міста, в свою чергу, є торгівельними, культурними, ремісничими центрами, з виразними рисами міської архітектури (мечеті, громадські будівлі, бані та ін.).

Інша проблема сучасної середньовічної археології, пов'язана з дослідженням поселенських пам'яток, полягає у труднощах віднесення категорій знахідок до того чи іншого періоду. Це викликано, насамперед, відсутністю чіткої системи визначення для речей золотоординського часу території України. Довгий час вважалось, що умовною межею (невідомо коли, ким і на якій підставі визначеній), за якою починається «постархеологічна доба», була монгольська навала 1237—1241 рр. (Брайчевський 1971, с. 20—21).

Спотворення ситуації, і як наслідок, втрата неоціненного матеріалу, хвилювало багатьох українських учених уже з початку другої половини ХХ ст. Зокрема, свого часу, звернув увагу на парадоксальне становище М. Брайчевський, який писав, що «...ми зовсім не уявляємо матеріальну культуру українського народу XIV—XVIII ст.» (Брайчевський 1971, с. 20—21). Р. Юра визначав проблему вивчення матеріальної культури другої половини XIII — XVIII ст., як «найбільш актуальну і разом з тим найменш розроблену в Україні» (Юра 1971, с. 31). Свою стурбованість з приводу лише принагідного вивчення пам'яток висловлював і М. Кучера. Малася на увазі, перш за все, ситуація у Подніпров'ї. На початку 70-х років ХХ ст. у радянській археології окреслилась проблема розробки типології золотоординського посуду (Михальченко 1973). У наступні роки здійснювались спроби систематизації та намітилися деякі риси класифікації керамічних комплексів XIV ст. (Беляєва 1982). У той же час сучасними археологами робляться спроби систематизації керамічних комплексів на основі первинного аналізу (Позивай 2005).

Не можна не відзначити, що в сучасній археології утворилася диспропорція у вивченні золотоординської археологічної спадщини Лівобережної та Правобережної України. Це неозброєним оком помітно в історіографії (Археология Украинской ССР 1989, с. 426—475; Археология Украины 1999, с. 327—375).

Тому особливу увагу автор даної статті намагався приділити проблемам дослідження пам'яток Правобережної України (крім Криму) та постановці питання про їхню вивченість.

Одним з перших опорних кроків до створення максимально чіткої картини минулого є картографування археологічних пам'яток. У

цьому плані Правобережжя у золотоординський час виглядає білою плямою.

Степова частина Дніпро-Дністровського межиріччя протягом свого історико-культурного розвитку була контактною зоною кочового і осілого світів. Цей регіон входив у сферу інтересів різноманітних державних утворень. Золотоординський період не став виключенням.

Пам'ятки окресленої території середини XIII — першої половини XV століть археологічно майже не досліджувалися. Завдяки аналізу наукової літератури, публікацій, звітів експедицій, що працювали на території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської та Дніпропетровської областей, можна стверджувати, що такі пам'ятки у степах Правобережжя не поодинокі. Звіти про пам'ятки кам'яного віку, античності, доби бронзи чи скіфського часу іноді містять у собі відомості про знахідки та об'єкти золотоординського періоду, які у свій час не були опубліковані в належній мірі. Тому зараз одним з основних завдань у їх дослідженні є не лише введення у науковий обіг матеріалів, які зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України, але й співставлення відомостей про пам'ятки середини XIII — першої половини XV століть з даними, які містяться в інших джерелах.

У процесі археологічних досліджень пам'яток від кам'яного віку до доби бронзи були виявлені деякі поховальні пам'ятки Золотої Орди. В силу браку відомостей та досліджень золотоординських пам'яток, археологи відчували складність з визначенням таких поховань. Намагались датувати або ж за аналогіями, або просто навмання як «поховання середньовічного кочівника» (Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список) 1966). Відомі автору на сьогоднішній день матеріали дозволяють перерахувати деякі виявлені пам'ятки Золотої Орди Правобережжя, що раніше не зводились в одну систему. В основному, це неопубліковані належним чином матеріали, які заслуговують окремого розгляду в майбутньому.

Відомості про осілі населені пункти Золотої Орди в регіоні Дністровсько-Дніпровського межиріччя вкрай малочисельні. Це свідчить про недостатню археологічну вивченість регіону. Зібрані матеріали дозволяють лише назвати окремі місцезнаходження золотоординських пам'яток без опису їх внаслідок відсутності детальної характеристики матеріалів. Дослідник Золотої Орди В.Л. Єгоров виділяє наступні городища (Єгоров 1985):

Городище Маяки (поблизу гирла Дністра, на лівому березі, біля сучасного поселення Маяки). У джерелах відмічено існування на цьому місці переправи через Дністер із залишками мечеті і розвалами кількох кам'яних споруд. Очевидно, цей населений пункт знаходився на караванній дорозі, що вела зі сходу до Акерману.

Городище Велика Мечетня (на правому березі Південного Бугу, біля сучасного с. Велика Мечет-

ня). Від золотоординського міста збереглися залишки цегляних та кам'яних споруд та склепів.

Безіменне городище (на Південному Бугу, в районі злиття з ним річок Кодими і Синюхи). В джерелах XVI ст. коротко повідомляється про завали золотоординських споруд, що відносяться до часів правління хана Узбека. У цьому місці локалізується переправа через Південний Буг під назвою Вітовтів брід.

Городище Солоне (біля с. Солоного, на р. Солоній, правій притоці Гнилого Єланця (ліво-бережжя Південного Бугу)). У XIX ст. тут були відмічені біля балки Мечетної руїни мечетей та фундаменти споруд, з-поміж яких виділявся фундамент великої споруди.

Городище Аргмакли-Сарай (на правому березі р. Громоклей, правої притоки Інгулу). Відмічена значна кількість фундаментів кам'яних споруд і руїн мечетей. На карті 1772 р. Річчі Заноні в цьому місці є напис «татарська мечеть».

Городище Ак-Мечеть (на правому березі Південного Бугу, біля с. Ак-Мечеть). У XIX ст. тут були відмічені руїни золотоординського міста. На карті Річчі Заноні в цьому місці зображено мечеть.

Городище Баліклей (в гирлі р. Чичаклей, у місці її злиття з Південним Бугом). Відомості про споруди відсутні. Відмічено на карті Р. Заноні.

Золотоординські назви даних міст невідомі, археологічні дослідження їх не проводилися. В. Єгоров констатує описані вище залишки як факт розвитку в районі містобудівництва у XIV ст. Дослідник стверджує, що всі міста зафіксовані в північній частині регіону і, очевидно, виростили на торгівельному шляху, що з'єднував Прикарпаття з Кримом (Єгоров 1985, с. 82).

Автор робить висновок про те, що Дніпровсько-Дністровське межиріччя було важливим і економічно розвинутим районом Золотої Орди, який відіграв значну роль у системі загальноєвропейської торгівлі XIII—XIV ст. В. Єгоров стверджує, що наведене перерахування золотоординських міст не висчерпує всіх даних про населені пункти описаного регіону. Він вважає, що осіле життя тут було розвинене значно більше. Однак відсутність надійних археологічних свідчень спонукає відноситись до повідомлень у джерелах дуже обережно, так як у степу могли знаходитись і окремо стоячі будівлі, наприклад, мавзолеї.

У зв'язку з цим особливого значення набуло археологічне вивчення золотоординської пам'ятки біля с. Торговиці на р. Синюсі, що на Кіровоградщині (Бокій, Козир, Позивай 2006 с. 4—18). Торговиця — найпівнічніший на Правобережжі Дніпра населений пункт з виразними рисами золотоординської міської культури. Протягом 1997—2009 рр. археологічною експедицією Кіровоградського державного педагогічного університету досліджено кілька об'єктів середньовічного міста, у тому числі лазню, майстерню з випалу кераміки та більшу частину ґрунтового могильника.

Некрополь розташований на північно-східній околиці с. Торговиця за 1,3 км від центру села на північний схід, на схилі високого правого берега р. Синюхи. Контури і площа могильника остаточно не визначені (близько 5 тис. м²). За тринадцять польових сезонів досліджено близько 400 поховань. Здобуто цікавий археологічний і антропологічний матеріал (Бокій, Козир, Позивай 2006 с. 4—18).

Населення міста було багатоетнічним, що також цілком пояснюється загальною демографічною ситуацією на порубіжжі. Значними є монголоїдні домішки, і у жінок — більшою мірою, ніж у чоловіків. Відчутними є впливи салтово-маяцькі (аланські), болгарські, кочівницькі X—XII ст. на загальному фоні слов'янського населення (Литвинова 2003, с. 85—94).

Одним з найцікавіших об'єктів Торговиці як міста є залишки цегляної лазні. До останнього часу на території сучасної України лазня була досліджена лише в районі Великих кучугур за 30 км на південь від Запоріжжя (Довженок 1961, с. 184—187). Торговицька лазня мала таку ж систему обігрівальних каналів, розміщених під підлогою. Лазні подібного типу є елементами східного походження, притаманними золотоординській міській культурі.

Таким же східним елементом у системі функціонування населеного пункту в Торговиці були лінії водогону, виявлені на різних, досить віддалених ділянках по селу. На Правобережжі Дніпра та на території Молдови залишки таких глиняних труб відомі лише на пам'ятках золотоординського часу: на Кучугурському городищі (Довженок 1961, с. 187), у Старому Орхеї (Абызова, Бырня, Нудельман 1981), в Костештах (Полевой 1967, с. 35).

Розкопки останніх років продовжують виявляти нові об'єкти золотоординської Торговиці.

Завдяки дослідженням складається враження про Торговицю як один з економічно і політично важливих центрів XIV ст. на Правобережжі Дніпра в золотоординський час. Традиційно в історичній науці склалася думка про запустіння Середнього та Нижнього Подніпров'я в результаті монголо-татарської навали. Але життя на городищах і селищах не припинялося. Тут продовжувало мешкати місцеве населення, зберігалися риси давньоруської культури (Рафальський, Моця 2006, с. 110—115). Крім Великих Кучугур та Торговиці, що продовжує досліджуватись, на території України комплексно вивчено лише одне місто часів Золотої Орди — Білгород-Дністровський на Дністрі (Кравченко 1986).

Ще одним серйозним завданням сучасної археології є виявлення та обґрунтування нових типів місцевої культури, що може поєднувати слов'янські та золотоординські традиції. Важливим, також є визначення ступеню цих взаємовпливів.

Таким чином, здійснений у рамках статті аналіз дає підстави констатувати, що археоло-

гічні здобутки сучасних науковців значно поповнили скарбницю українських пам'яток періоду Золотої Орди. Напрямок є одним з проблемних та перспективних у плані подальших досліджень. Варто звернути увагу на вивчення пам'яток Правобережної України, які, на відміну від пам'яток Лівобережної України, археологічно майже не досліджувались. Серед основних завдань на сьогодні є не лише вивчення відомих і виявлення нових археологічних пам'яток зазначеного періоду, а й співставлення відомостей про ці пам'ятки у різних джерелах. Актуальним є створення максимально чіткої методики відбору за ознаками та датування пізньокочівницьких поховальних комплексів і виділення з їхньої кількості саме золотоординських. Існує також необхідність систематизації керамічних комплексів поселенських пам'яток.

Всі ці та багато інших напрямків вивчення пам'яток дозволяють створити максимально чітку археологічну карту України часів Золотої Орди та зміцнити наявне підґрунтя для більш глибоких аналітичних досліджень, пов'язаних з соціально-економічним розвитком українських земель, що протягом 40-х рр. XIII — I пол. XV ст. входили до складу одного з наймогутніших держаних утворень.

Абызова Е.Н., Бырня П.П., Нудельман А.А. Древности Старого Орхоя (золотоординский период). — Кишинев, 1981. — 99 с.

Археология Украинской ССР. Библиографический указатель 1918—1980. — К., 1989. — С. 426—475.

Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список). — К., 1966. — 464 с.

Археологія України. Бібліографічний покажчик 1981—1990. — К., 1999. — С. 327—375.

Беляева С.А. Южнорусские земли во второй половине XIII — XIV вв. — К., 1982. — 117 с.

Бокій Н., Козир І., Позивай Т. 10 років археологічних досліджень золотоординської пам'ятки біля с. Торговиці на Кіровоградщині // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя (XIV—XVI ст.). — Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 10-літтю археологічних досліджень золотоординської пам'ятки в с. Торговиці. — Кіровоград, 2006. — С. 4—18.

Брайчевський М. Перспективи дослідження українських старожитностей XIV—XVIII ст. // СВНУ. — 1971. — Вип. 1.

Греков Б.Д. Монголы и Русь. Опыт политической истории. — М., 1979.

Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и ее падение. — М., 1998.

Добролюбовский А.О. Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья. — К.: Наукова думка, 1986. — 138 с.

Довженко В.Й. Татарське місто на Нижньому Дніпрі часів пізнього середньовіччя // Археологічні пам'ятки УРСР. — 1961. — Т. X. — С. 175—193.

Евлевский А.В. Погребения золотоординского времени из раскопок новостроечной экспедиции Донецкого университета. // Донецкий археологический сборник. — Вип. 1. — Донецк, 1992. — С. 107—116.

Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в 13—14 вв. — М., Наука, 1985. — 244 с.

Сльников М. До питання про кількість золотоординських городищ на Нижньому Дніпрі // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя

(XIV—XVI ст.). — Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 10-літтю археологічних досліджень золотоординської пам'ятки в с. Торговиці. — Кіровоград, 2006а. — 126 с.

Сльников М.В. Поховальні пам'ятки Нижнього Подніпров'я часів Золотої Орди (середина XIII — перша половина XV ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Київ, 2006б. — 20 с.

Козловський А.О. Историко-культурный розвиток Південного Подніпров'я в IX—XIV ст. — К., 1992.

Кравченко А.А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII — XIV в.). — К.: Наук. думка, 1986. — 126 с.

Литвинова Л. Антропологічний склад населення Центральної України доби середньовіччя (за матеріалами ґрунтового могильника Торговиця) // Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIV ст. — К., 2003. — С. 85—94.

Михальченко Е.С. Систематизація масової неповільної кераміки золотоординських городів Поволж'я // СА. — 1973. — № 3. — С. 118—132.

Позивай Т.Д. Золотоординські керамічні матеріали з басейну Синюхи // Наукові записки. — Випуск 9. Серія: Історичні науки. — Кіровоград, 2005. — С. 154—162.

Полевой Л.Л. Поселение XIV в. у с. Костешты // ЗОАО. — 1967. — Т. II.

Рафальський О., Моця О. Центральноросійські землі в системі економічних зв'язків Золотої Орди // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя (XIV—XVI ст.). — Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 10-літтю археологічних досліджень золотоординської пам'ятки в с. Торговиці. — Кіровоград, 2006. — С. 110—115.

Супруненко О.Б. за участю Маєвської С.В., Артем'єва А.В., Горбенка С.О. Кургани з похованнями золотоординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла: Наукове видання. — К.; Полтава, 2006. — 140 с.

Супруненко О.Б., Приймак В.В., Мироненко К.М. Старожитності золотоординського часу Дніпровського Лісостепового Лівобережжя. — К.; Полтава: «Археологія», 2004. — 82 с.

Федоров-Давыдов А.А. Искусство кочевников и Золотой Орды. — М., 1976.

Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоординских ханов. — М.: Изд. Моск. ун-та, 1966. — 274 с.

Федоров-Давыдов Г.А. Общественный строй Золотой Орды. — М., 1973. — 356 с.

Юра Р.О. Завдання вивчення пізньосередньовічних пам'яток України // СВНУ. — К., 1971. — Вип. 1.

Т. Д. П о з и в а й

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ В УКРАИНЕ

Автор статьи делает попытку выделения важных проблем и направлений археологического изучения золотоординских памятников на территории Украины.

Т. Д. P o z y v a j

STUDYING PROBLEMS OF GOLD HORDE SITES IN UKRAINE

The paper is view how the problem of research of archaeological monuments of Gold Horde is studied in contemporary archaeology of Ukraine.